

DZIAŁALNOŚĆ ARMII KRAJOWEJ NA ZIEMI TOMASZOWSKIEJ: BOHATERSTWO W CIENIU OKUPACJI

Barbara Dworzycka, SP 3 Tomaszów Lubelski

"Celem tej prezentacji jest pogłębienie mojej wiedzy o heroicznej walce Armii Krajowej na terenie Tomaszowa Lubelskiego i jego okolic w mrocznych latach II wojny światowej."

"Chcę uczcić pamięć tych, którzy z narażeniem życia stawili czoła okupantowi, broniąc polskości i wolności."

- KONTEKST HISTORYCZNY

WRZESIEŃ 1939 ROKU – TEN MIESIĄC NA ZAWSZE ZMIENIŁ OBLICZE POLSKI. AGRESJA NAZISTOWSKICH NIEMIEC, A NIESPEŁNA MIESIĄC PÓŹNIEJ SOWIECKIEJ ROSJI, POGRAŻYŁA NASZ KRAJ W OTCHŁANI OKUPACJI. NA ZAMOJSZCZYŹNIE, A WIĘC I NA ZIEMI TOMASZOWSKIEJ, TERROR PRZYBRAŁ WYJĄTKOWO OKRUTNE FORMY: MASOWE EGZEKUCJE, WYSIEDLENIA LUDNOŚCI POLSKIEJ W RAMACH AKCJI ZAMOJSZCZYŻNA, PRZYMUSOWA PRACA I BEZWZGLĘDNE ŁAMANIE WSZELKICH PRAW.

- NARODZINY OPORU

W OBLICZU TEJ NIEWYOBRAŻALNEJ PRZEMOCY, W SERCACH POLAKÓW NARODZIŁA SIĘ POTRZEBA OPORU. NIE MOGLIŚMY POZOSTAĆ BIERNI. TO WŁAŚNIE Z TEGO PRAGNIENIA WALKI O WOLNOŚĆ WYROŚŁY STRUKTURY KONSPIRACYJNE, KTÓRE Z CZASEM STWORZYŁY NAJWIĘKSZĄ PODZIEMNĄ ARMIEJĘ EUROPY – ARMIEJĘ KRAJOWĄ.

GENEZA ARMII KRAJOWEJ

POCZĄTKI ZWZ-AK:

"OPÓR ZORGANIZOWAŁ SIĘ BARDZO SZYBKO. JUŻ W LISTOPADZIE 1939 ROKU POWSTAŁ ZWIĄZEK WALKI ZBROJNEJ (ZWZ), KTÓREGO CELEM BYŁO PRZYGOTOWANIE SPOŁECZEŃSTWA DO ZBROJNEGO WYSTĄPIENIA PRZECIWKO OKUPANTOM."

"14 LUTEGO 1942 ROKU ZWZ ZOSTAŁ PRZEKSZTAŁCONY W ARMIEJĘ KRAJOWĄ (AK). TA ZMIANA PODKREŚLAŁA JEDNOLITY CHARAKTER POLSKIEJ ARMII PODZIEMNEJ, PODPORZĄDKOWANEJ RZĄDOWI RP NA UCHODŹSTWIE."

TOMASZÓW LUBELSKI I OKOLICE W CZASIE OKUPACJI

STRATEGICZNE POŁOŻENIE:

"ZIEMIA TOMASZOWSKA, LEŻĄCA NA POŁUDNIOWO-WSCHODNIM KRAŃCU PRZEDWOJENNEJ POLSKI, MIAŁA STRATEGICZNE ZNACZENIE DLA OKUPANTÓW, ZARÓWNO NIEMIECKICH, JAK I SOWIECKICH. BLISKOŚĆ GRANICY Z ZSRR (DO CZERWCA 1941), A TAKŻE PRZEBIEGAJĄCE TĘDY WAŻNE SZLAKI KOMUNIKACYJNE (M.IN. LINIA KOLEJOWA CHEŁM – RAWA RUSKA, ŁĄCZĄCA Z UKRAINĄ) SPRAWIAŁY, ŻE REGION TEN BYŁ INTENSYWNIIE WYKORZYSTYWANY PRZEZ NIEMCÓW DO CELÓW MILITARNYCH I LOGISTYCZNYCH, ZWŁASZCZA W KONTEKŚCIE PLANOWANEGO ATAKU NA ZSRR."

Represje okupanta: "Na Zamojszczyźnie terror niemiecki przybrał apogeum w ramach tzw. Akcji Zamojszczyzna (1942-1943). Był to brutalny plan wysiedleń Polaków, mający na celu stworzenie 'przestrzeni życiowej' (Lebensraum) dla osadników niemieckich. Tomaszów Lubelski i okoliczne wsie doświadczyły pacyfikacji, masowych aresztowań, publicznych egzekucji i wywózek do obozów koncentracyjnych (np. Auschwitz, Majdanek) oraz na przymusowe roboty do Rzeszy. Działalność Gestapo i NKWD siała postrach, ale jednocześnie wzmacniała wolę oporu i nienawiść do okupanta."

Reakcja społeczeństwa: "W obliczu tych niewyobrażalnych okrucieństw, determinacja do walki rosła. Ludność, mimo strachu i ogromnych strat, coraz aktywniej wspierała ruch oporu, ukrywając partyzantów, dostarczając żywność i informacje. Chęć obrony własnego domu, rodziny i tożsamości narodowej była silniejsza niż lęk przed okupantem. Ziemia Tomaszowska stała się areną nieugiętego oporu."

ORGANIZACJA AK NA ZIEMI TOMASZOWSKIEJ

Obwód AK Tomaszów Lubelski (Okręg Lublin): "Tomaszów Lubelski stanowił ważny ośrodek konspiracji i heroicznej walki. Należał do Okręgu Lublin Armii Krajowej (kryptonim 'Ziemia', 'Wielka'), a w jego ramach funkcjonował Obwód Tomaszów Lubelski (kryptonim 'Podkowa', 'Bławatek')."

"Obwód ten, by sprawnie działać w rozległym terenie, podzielony był na placówki, z których każda odpowiadała za określony teren i grupę konspiratorów. Wśród najważniejszych placówek wymienić należy: Tomaszów, Bełżec, Susiec, Lubycza Królewska, Turobin, Rachanie, Tyszowce, Łaszczów. Każda z nich była miejscem działalności wywiadowczej, sabotażowej i szkoleniowej, integrując lokalną społeczność wokół idei walki o wolność."

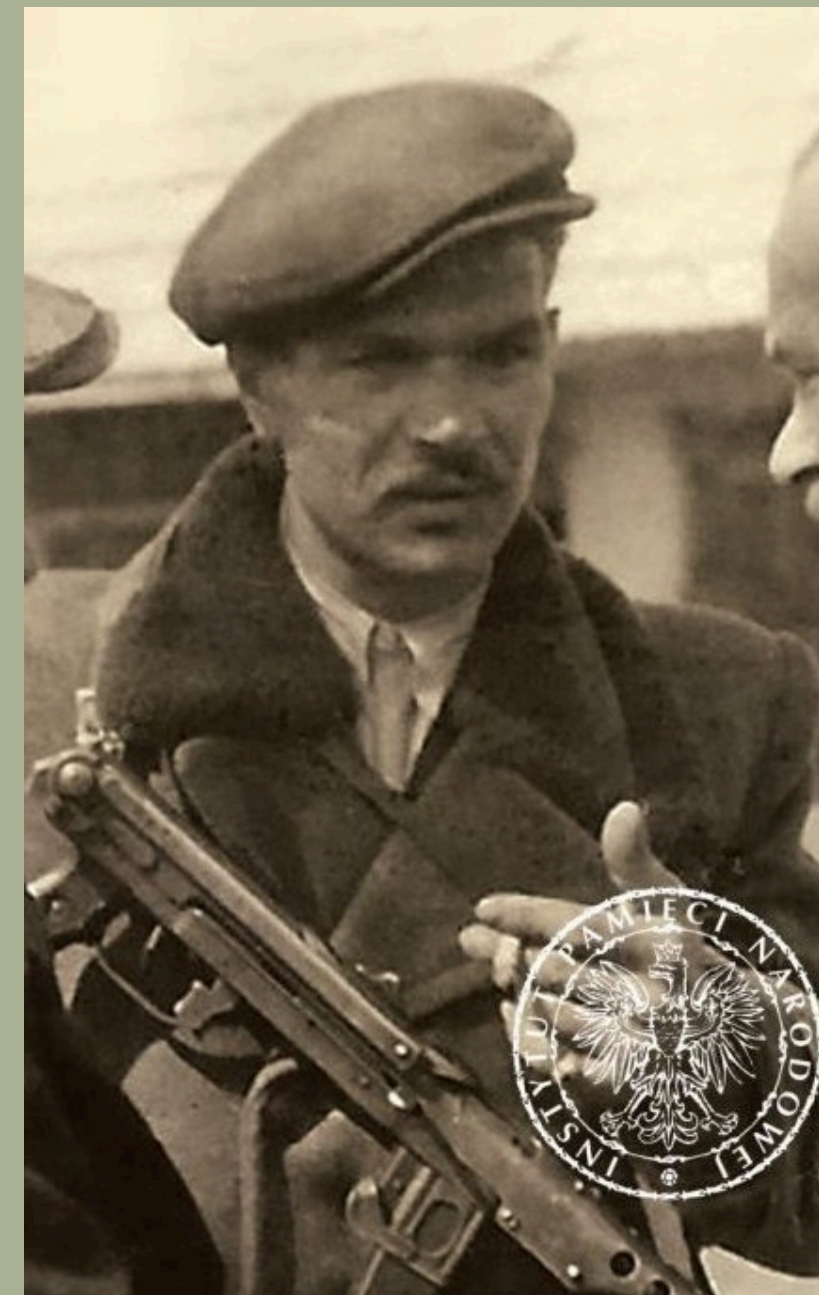
Działalność wywiadowcza: "Żołnierze AK prowadzili niezwykle ryzykowną, ale kluczową działalność wywiadowczą. Zbierali informacje o ruchach wojsk niemieckich (szczególnie przed inwazją na ZSRR), lokalizacjach magazynów, szlakach transportowych, fortyfikacjach i nastrojach ludności. Te dane były przekazywane do dowództwa AK, a następnie do Londynu, stanowiąc bezcenne źródło wiedzy dla aliantów i wpływając na ich strategiczne decyzje. "Równie ważna była ochrona własnych struktur. Kontrwywiad AK zajmował się rozpoznawaniem i eliminowaniem niemieckich agentów oraz osób współpracujących z okupantem, co minimalizowało ryzyko infiltracji, dekonspiracji i aresztowań, chroniąc tym samym życie wielu konspiratorów."

AKCJE ZBROJNE I SABOTAŻOWE

Na Ziemi Tomaszowskiej operowały liczne oddziały partyzanckie AK, często nazywane 'leśnymi'. Powstawały w ukryciu leśnych ostępów Puszczy Solskiej i Roztocza, skąd przeprowadzały odważne akcje. Były to zasadzki na konwoje niemieckie, patrole wojskowe, a także działania mające na celu destabilizację okupacyjnego aparatu władzy, uwalnianie więźniów i ściąganie rekwizycji."

Rozbicie więzienia w Tomaszowie Lubelskim: "Jedną z najbardziej spektakularnych akcji oddziału było brawurowe rozbicie więzienia w Tomaszowie Lubelskim. Dzięki tej akcji udało się uwolnić kilkudziesięciu aresztowanych żołnierzy podziemia i cywilów, co miało ogromne znaczenie dla morale i dalszej działalności konspiracyjnej."

Akcje na linii kolejowej w okolicach Bełżca: "Ważnym punktem sabotażu była linia kolejowa w okolicach Bełżca, służąca Niemcom do transportu wojsk i zaopatrzenia na Wschód. Oddziały AK przeprowadzały liczne akcje dywersyjne, m.in. wykolejanie pociągów, niszczenie torów i semaforów, co skutecznie utrudniało niemiecką logistykę."

AKCJE ODWETOWE I REPRESJE WROGA

Brutalność okupanta: "Każda akcja Armii Krajowej spotykała się z brutalną i często niewspółmierną odpowiedzią okupanta. Niemcy stosowali zasadę odpowiedzialności zbiorowej. Masowe egzekucje, pacyfikacje całych wsi, aresztowania tysięcy niewinnych ludzi były stałym elementem strategii terroru, mającej złamać ducha oporu."

Straty wśród ludności: "Cena oporu była niewyobrażalna. Liczba ofiar cywilnych na Zamojszczyźnie, w tym na Ziemi Tomaszowskiej, była ogromna. Mieszkańcy doświadczali głodu, chorób, utraty bliskich, a także niszczenia ich majątku. Każda akcja AK niosła za sobą ryzyko krwawego odwetu."

Postawa ludności: "Mimo tych przerażających represji, postawa ludności Ziemi Tomaszowskiej zasługuje na najwyższy szacunek. Wsparcie dla Armii Krajowej pozostawało silne. Mieszkańcy nadal ukrywali partyzantów, dostarczali informacji, ryzykowali własnym życiem. To świadczy o niezłomnym duchu i determinacji w walce o wolność, która była silniejsza niż strach."

OPERACJA "BURZA" NA ZIEMI TOMASZOWSKIEJ

Koncepcja "Burzy": "W 1944 roku, w obliczu zbliżającego się frontu wschodniego, dowództwo AK opracowało plan Operacji 'Burza'. Jej celem było ujawnienie się oddziałów AK i samodzielne wyzwalenie ziem polskich przed wkroczeniem Armii Czerwonej. Miało to na celu zademonstrowanie polskiej suwerenności i roli prawowitego gospodarza na wyzwolonych terenach, zanim wkroczą wojska sowieckie."

Przebieg na Ziemi Tomaszowskiej: "Na Ziemi Tomaszowskiej 'Burza' przybrała dramatyczny obrót. Oddziały Obwodu Tomaszów Lubelski oraz inne jednostki z Okręgu Lublin, włączając się w operację, stoczyły szereg zaciętych walk z wycofującymi się wojskami niemieckimi.

Rozbrojenia i aresztowania: "Po wkroczeniu wojsk radzieckich, los żołnierzy Armii Krajowej stał się tragiczny. Zamiast upragnionej wolności, spotkali się z brutalnymi prześladowaniami ze strony NKWD i tworzonego przez komunistów Urzędu Bezpieczeństwa (UB). Wielu żołnierzy zostało rozbrojonych, aresztowanych, osądzonych w pokazowych procesach, zesłanych do łagrów lub zamordowanych."

MEDYCYNA W PODZIEMIU

Warto zwrócić uwagę na działalność lekarzy Zygmunta Klukowskiego i Stanisława Pojaska, którzy w czasie II wojny światowej prowadzili szpitale na terenie Puszczy Solskiej i jednocześnie działali w polskim podziemiu.

Zygmunt Klukowski. Zdjęcie wykonane podczas uwięzienia w 1950 roku.
Fot. ze zbiorów Krzysztofa Czuby

Klukowski i Pojasek mieli bogate kariery medyczne, które obejmowały zarówno działalność konspiracyjną, jak i organizacyjną w służbie zdrowia. Ruch oporu zaczął się organizować bardzo wcześnie, obejmując różne grupy społeczne, w tym lekarzy i pielęgniarki. Szpital w Biłgoraju i Szczebrzeszynie udzielał wsparcia medycznego partyzantom, ale konspiracja była tak głęboka, że nawet personel nie znał szczegółów działań podziemia. Fałszowano dokumentację medyczną i stosowano różne fortele, aby ukryć przyczynę ran i uniknąć niemieckich represji.

Klukowski jest pamiętany jako wybitny lekarz, historyk i kronikarz okupacji niemieckiej. Jego „Dziennik z lat okupacji” jest uznawany za jedno z najważniejszych świadectw historycznych XX wieku, dokumentujące życie codzienne i działalność ruchu oporu na Zamojszczyźnie. Jego spuścizna jest nadal badana przez historyków, a jego zapiski wywołały wiele dyskusji na temat cenzury i autentyczności przekazu¹. W Szczebrzeszynie, gdzie pracował, jego pamięć jest pielęgnowana, a jego dorobek naukowy i literacki pozostaje istotnym źródłem wiedzy o tamtych czasach.

955.

Nr. IV/R. 225/48.

POSTANOWIENIE O ODZNACZENIU

(Na podstawie uchwały Rady Państwa z dnia 27 marca 1947 r.).

Dnia 2 grudnia 1948 r. Warszawa.

Na wniosek Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie —
za zasługi położone na polu pracy społecznej i zawodowej —
odznaczeni zostają:

ZŁOTYM KRZYŻEM ZASŁUGI

1. dr. Pojasek Stanisław, 2. dr. Sowiakowski Jeremiasz

SREBRNYM KRZYŻEM ZASŁUGI

3. Czarnecki Rafał 4. Korczak Jan

BRAZOWYM KRZYŻEM ZASŁUGI

5. Pendrak Piotr.

PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ Bolesław Bierut

589.

Nr. IV/R.64/48.

POSTANOWIENIE O ODZNACZENIU

(Na podstawie uchwały Rady Państwa z dnia 27 marca 1947 r.)

Dnia 18 czerwca 1948 r. Warszawa.

Na wniosek Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie —
za zasługi położone w pracy zawodowej i społecznej —
odznaczeni zostają:

**KRZYŻEM KAWALERSKIM ORDERU ODRODZENIA
POLSKI**

1. Głębski Kazimierz.

ZŁOTYM KRZYŻEM ZASŁUGI po raz II-gi

2. dr. Klukowski Zygmunt.

ZŁOTYM KRZYŻEM ZASŁUGI

3. Kabat Władysław, 4. Onysko Michał.

SREBRNYM KRZYŻEM ZASŁUGI po raz II-gi

5. Kazancki Wiktor Franciszek, 6. inż. Zaremba Tadeusz
Jan.

SREBRNYM KRZYŻEM ZASŁUGI

7. Bentkowski Bronisław, 8. Czapski Aleksander, 9. Ło-
ziński Kazimierz, 10. Szrejter Wacław, 11. Zaleska Aniela.

PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ Bolesław Bierut

POMNIK ZYGMUNTA KLUKOWSKIEGO W SZCZEBRZESZYŃNIE

Pojasek jest uznawany za jednego z najbardziej zasłużonych lekarzy Biłgoraja. Jego działalność konspiracyjna i pomoc medyczna dla partyzantów sprawiły, że stał się legendą regionu. Jego pamiętnik „Okupacja, konspiracja, medycyna”, ukończony tuż przed śmiercią, został wydany dopiero w 1997 roku i jest cennym źródłem informacji o funkcjonowaniu szpitali w warunkach wojennych. W Biłgoraju jego imię nosi jedna z ulic, co świadczy o trwałym śladzie, jaki pozostawił w lokalnej społeczności.

PAMIĘĆ I DZIEDZICTWO

Bohaterstwo żołnierzy AK: "Dzisiaj, z perspektywy czasu, możemy w pełni docenić bohaterstwo i niezłomność żołnierzy Armii Krajowej na Ziemi Tomaszowskiej. Ich poświęcenie i walka o wolną, niepodległą Polskę, prowadzone w tak dramatycznych okolicznościach, stanowią jeden z najjaśniejszych rozdziałów w historii naszego narodu."

Miejsca pamięci: "Pamięć o ich czynie jest żywa. W Tomaszowie Lubelskim i jego okolicach znajdziemy liczne miejsca upamiętniające ich walkę i ofiarę. Są to pomniki, tablice pamiątkowe, symboliczne krzyże w lasach, a także cmentarze wojenne, gdzie spoczywają obok siebie żołnierze i ofiary represji."

Żywa historia: "Historia Armii Krajowej jest nadal żywa dzięki działalności stowarzyszeń kombatanckich, historyków, szkół i lokalnych społeczności. Muzea i izby pamięci gromadzą bezcenne pamiątki, świadectwa i dokumenty, które pozwalają nam lepiej zrozumieć tamte wydarzenia i przekazać tę wiedzę kolejnym pokoleniom. Działalność Armii Krajowej na Ziemi Tomaszowskiej jest symbolem niezłomnego ducha narodu polskiego, który nigdy nie pogodził się z niewolą. To lekcja patriotyzmu, odwagi i bezgranicznej miłości do Ojczyzny, którą musimy pielęgnować."

BIBLIOGRAFIA

GOOGLE GEMINI

ŚWIATOWY ZWIĄZEK ŻOŁNIERZY ARMII KRAJOWEJ OKRĘG ZAMOŚĆ

STANISŁAW POJASEK – WIKIPEDIA, WOLNA ENCYKLOPEDIA

ZYGMUNT KLUKOWSKI – WIKIPEDIA, WOLNA ENCYKLOPEDIA

POSTANOWIENIE O ODZNACZENIU Z DNIA 2 GRUDNIA 1948 R. ZA ZASŁUGI POŁOŻONE
NA POLU PRACY SPOŁECZNEJ I ZAWODOWEJ.

POSTANOWIENIE O ODZNACZENIU Z DNIA 18 CZERWCA 1948 R. ZA ZASŁUGI POŁOŻONE W
PRACY ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ.

GRAFIKI POCHODZĄ Z SERWISU WIKIPEDIA

BIBLIOGRAFIA

RAFAŁ WNUK, KONSPIRACJA AKOWSKA I POAKOWSKA NA ZAMOJSZCZYŹNIE OD LIPCA 1945 DO 1956 ROKU, LUBLIN 1992,

„JERZY KOPIŃSKI, ROZPRACOWANIE STRUKTUR KONSPIRACYJNYCH AK-WIN NA PRZYKŁADZIE DZIAŁAŃ OPERACYJNYCH WUBP W LUBLINIE W LATACH 1944-1956 [W:] WOBEC KOMUNIZMU. MATERIAŁY Z SESJI NAUKOWEJ PT. „LUBELSKIE I POŁUDNIOWE PODLASIE WOBEC KOMUNIZMU 1918-1989”. RADZYŃ PODLASKI, 2 IX 2005,

KONSPIRACJA I OPÓR SPOŁECZNY W POLSCE 1944–1956. SŁOWNIK BIOGRAFICZNY, TOM I, KRAKÓW-WARSZAWA-WROCŁAW 2002.

[HTTP://WWW.PODZIEMIEZBROJNE.PL/?P=929](http://www.podziemiezbrojne.pl/?p=929) [ODCZYT 29.08.2021]